

Ирена Ристић
Институт друштвених наука, Београд

ЈЕДНА КАО НИЈЕДНА

О ВИШЕСТРУКОСТИ КРИЗЕ*

DOI 10.5937/kultura2588009R
УДК 316.48(4)«19»
прегледни рад
Датум пријема: 17. 3. 2025.
Датум прихваћања: 01. 09. 2025.

Сажетак: Криза савремених европских друштва која траје од почетка 21. века и има све одлике једне орданске, вишеструке кризе, има сличности са претходним кризама тих размера, али и сопствене специфичности. Циљ нам је био да у овом есеју ирикажемо сложеност која настаје услед више паралелних криза и представи теоријски концепт поликризе, који се показује корисном за анализу утицаја сингуларних криза на друштво, без обзира на различите економске системе, политичку организацију или географски регион. У другом делу рада бавићемо се кризом вредности и еманципаторској покретној савремених друштва као аспектима кризе, који су у последици периода добијали на значају и политички јачали, да би током друге деценије 21. века њихова привлачност, услед дејства поликризе, почела видно да опада.

Кључне речи: криза, поликриза, савремено друштво, неодрживост

Дефинисање кризе

Према мишљењу Антонија Грамшија (Antonio Gramsci) криза настаје када старо умире, а ново не може да се роди. Управо тај временски међупростор погодује појави најразличитијих облика друштвених аномалија, које се испољавају као криза.¹ Различите дисциплине друштвених наука кризу дефинишу сходно својим тежиштима истраживања. За политичке науке криза представља врхунац једног опасног конфликтног замаху унутар природног или друштвеног система, којем је претходио изразит поремећај у функционисању.² Социологија појам кризе дефинише као стање друштва, одн. стање централних друштвених сегмената (економије, образовања, социјалне државе), у којем под временским притиском морају да се пронађу решења за комплексне проблеме који се тичу

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2025. годину који подржава Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

1 Gramsci, A. (1992) *Gefängnishefte. Quaderni del carcere*, Hamburg: Argument, Heft 3, p. 34.

2 Schmidt, M. (2010) *Wörterbuch zur Politik*. Stuttgart: Kröner, p. 443.

прилагођавања, координације, структурних промена и одржавања система. Сматра се да њој обично претходи делимично или потпуно, често и неповратно урушавање постојећег система или једног његовог дела.³ Оно што ова гледишта спаја јесте чињеница да док је свака криза временски резултат или последица претходног/прошлог стања, просторно и структурно је неодређена и може погодити све друштвене субјекте и сегменте. Такође, сва три гледишта, укључујући Грамшијево, кризу виде као међустање након којег се она или окончава и тиме постаје прекретница ка новом почетку или заострава и води ка ескалацији и у најгорем случају до пропадања друштва погођеног њоме.

Иако кризе имају негативну конотацију, њихово се испољавање у савременим друштвима не сматра нужно и алармантним. Напротив, перманентна потреба за побољшањем једног или више сегмената друштва, у моменту када до изражаја дође извесна дисфункционалност, сматра се дијалектичким процесом који доводи до сталног унапређења, на локалном и глобалном нивоу. То се нарочито односи на друштва западног света, која су почевши од 19. века почела да се организују у модерне индустријске националне државе са капиталистичким економским уређењем. Пратећи њихов успон развило се и становиште да су цикличне кризе саставни део капиталистичких друштава, које либерална школа мишљења сматра ценом напретка (који се након кратког застоја и превазилажења кризе прогресивно наставља), док марксистичка теорија цикличне кризе капиталистичких друштава тумачи као последице прекомерне акумулације капитала које постепено воде ка стагнацији тих друштава. Да је криза нужан саставни део модерних друштава сматрају и заступници системске теорије који проблем не виде у економском систему (капитализму), већ кризу сматрају последицом процеса просветитељства. Слично марксистичкој критици капитализма, Никлас Луман (Niklas Luhmann) сматра да линеарни раст и акумулација знања у модерним друштвима води преоптерећењу појединаца и система. Модерна, капиталистичка друштва не теже само стварању вишка капитала већ и вишка знања, које је уосталом у функцији стварања вишка капитала. Проблем је што се у одређеном моменту нагомиланим знањем тешко може организовано управљати. Последично, то доводи до стања у којем се због немогућности да се нова сазнања апсорбују и (пре)усмере, постојећа тј. старија становишта истичу као довољно добра или чак идеализују, што је у супротности са идејом просветитељства и друштвеним напретком.⁴

Упркос перцепцији о кризи као неодвојивом, па чак и нормалном, подразумевајућим делом савремених друштава⁵, у научној литератури се не оспорава да је са

3 Schäfers, B. Krise, in: *Grundbegriffe der Soziologie*, eds. Kopp, J. and Steinbach, A. (2018) Wiesbaden: Springer VS., pp. 245-247. Сама реч криза потиче од грчког израза *krisis* који означава одлуку, кључну промену.

4 Luhmann, N. (1991) *Soziologische Aufklärung*, 1, Opladen: Westdeutscher Verlag, p. 73.

5 Candeias, M. "Wenn das alte stirbt..." – Organische Krise bei Antonio Gramsci, in: "Wenn das alte stirbt..." – *Die organische Krise des Finanzmarktkapitalismus*, ed. Brie, M. (2013), Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, p. 15.

почетком 21. века дошло до манифестације кризе која услед своје вишеслојности и донекле непредвидљивог ширења превазилази одлике цикличних криза капитализма. Оно што тренутну кризу савремених друштава западног света разликује од неких претходних јесте да, иако у основи садашње кризе стоје економски узроци⁶, њу – делом као непосредна, делом као посредна последица тих економских фактора, а делом независно од њих – прате додатне политичке, социјалне и безбедносне кризе које представљају претњу друштвима. Тиме је садашња криза савремених друштава, пре свега у Европи, попримила елементе једне *орјанске кризе* (Грамши), коју са једне стране одликују економске дестабилизације и јаки политички конфликти, а са друге смена појединачних криза са фазама парцијалне стабилизације па чак и, углавном краткотрајних, побољшања.

Током новије историје одговори друштава на органске кризе нису увек били исти. Ти одговори показују да једна таква криза може представљати како опасност, тако и прилику за преокрет и нови почетак. Тако је велика екомонска криза, која је погодила свет између 1929. и 1939. године, индиректно довела до избијања Другог светског рата и тиме имала фаталне последице. Насупрот томе се одговор на кризу фордовског модела капитализма (средином седамдесетих година 20. века), на таласу Треће индустријске револуције, састојао у децентрализацији и флексибилизацији радне организације, дерегулацији правног система и социјалне државе, приватизацији државних предузећа и глобализацији финансијског тржишта.⁷ На те мере се првобитно гледало као на добар пример претварања кризе у шансу која доноси напредак како за националне, тако и глобални економски систем, да је њен наратив, утемељен од социолога Ентонија Гиденса (Anthony Giddens), који је спровела Лабуристичка партија Велике Британије под вођством премијера Тонија Блера (Tony Blair) и Социјалдемократске партије у Немачкој под вођством канцелара Герхарда Шредера (Gerhard Schröder), врло брзо широм Европе прихваћен као нови талас политичке и економске прогресивности. Међутим, док су неке од тих мера у почетку у науци сматране прогресивним и глобално гледано довеле до економског просперитета и смањења неједнакости⁸, избијањем глобалне економске кризе 2008. године почела је да преовладава критика тих решења, која су из перспектива европских друштава, довела до слабљења државе благостања и пораста неједнакости и тиме допринела економској кризи данашњице.

6 Milanović, B. (2020). *Kapitalismus global: Über die Zukunft des Systems, das die Welt beherrscht*, Berlin: Suhrkamp, p. 18–26. Ти узорци су пре свега повезани са:

1) економским мерама западних држава покренутих седамдесетих година као одговор на кризу фордовског модела капитализма, 2) започетим процесом глобализације осамдесетих година као и 3) успоном Кине деведесетих година 20. века.

7 Bieling, H.-J. Politische Systeme unter Transformationsdruck – soziale Desintegration und institutioneller Wandel in Westeuropa, in: *Entwicklungsprobleme des europäischen Kapitalismus*, eds. Bieling, H. J. and Deppe, F. (1994), Marburg: Universität Marburg, p. 21.

8 Milanović, B. (2020) *Kapitalismus global: Über die Zukunft des Systems, das die Welt beherrscht*, Berlin: Suhrkamp, pp. 18–20.

Циљ овог рада је да истражи специфичности кризе савремених европских друштава почевши од друге деценије 21. века. Ограничен обимом, рад ће бити прегледног карактера и имаће два тока. Прво, пратећи намеру да прикаже сложеност која настаје због деловања више паралелних криза које погађају друштва, рад ће представити теоријски концепт поликризе, који се показује као користан за анализу утицаја сингуларних криза на различита појединачна друштва унутар једног иначе релативно јединственог економског система, политичке организације или географског региона. Друго, као једним од аспеката кризе савремених друштава, рад ће се бавити кризом вредности и еманципаторског покрета, који је осамдесетих година добио на значају и политички јачао, да би током последње деценије његова привлачност, услед дејства поликризе, почела видно да опада.

Вишеструкост кризе

Финансијска криза, криза репрезентативне демократије, Брегзит, климатска криза, миграциона криза, здравствена и социјална криза изазвана пандемијом коронавируса, криза услед ратних сукоба у Украјини и у појасу Газе, криза унутар Европске уније и продубљивање политичке поларизације, криза одрживости, криза либералних вредности и јачање популистичких десничарских покрета и ауторитарних система... Овај низ је наизглед произвољан, али представља кризе чије су последице у целости погодиле свако европско друштво, док би се за поједина друштва могло додати још неколико засебних. Не само због броја и узajамне повезаности, већ и због потенцијалне опасности сваке појединачне кризе, истраживања која се баве њиховим утицајем на савремена друштва одавно их већ не посматрају изоловано. У зависности од дисциплине унутар друштвених наука приметна је склоност ка хијерархизацији ових криза, истицању двеју или више које су у директној вези или компаративној анализи⁹, али и потреба за концептирањем модела који би обухватио вишеструкост кризе савремених друштава у 21. веку и дефинисао њене карактеристике.

У литератури се често управо економска и финансијска криза из 2008/2009. године узима као окосница те вишеструке кризе, не само јер се хронолошки испољила међу првима, већ пре свега због последица које је имала, а и даље има. Критичари таквог становишта као главни аргумент против посебног истицања кризе наводе да такав приступ комплексност кризе квантификује и редукује на њену економску димензију, што је недовољно да би се обухватио целокупни друштвени опсег кризе. Кризе такве величине и пре свега структуре се, према тим критича-

9 Нпр. Funke, M., Schularick, M. and Trebsch, C. (13. 9. 2018) The Financial Crisis Is Still Empowering Far-Right Populists – Why the Effects Haven't Faded, *Foreign Affairs*; Krasteva, A. If crisis did not exist, populism would have invented them, in: *Osteuropa transformiert*, eds. Olteanu, T. (2017), Wiesbaden: Springer VS; Bobba, G. and Hubé, N. COVID-19 and Populism: A Sui Generis Crisis, in: *Populism and the Politicization of the COVID-19 Crisis in Europe*, eds. Bobba, G. and Hubé, N. (2021), Cham: Palgrave; Riddervold, M. and Riecker, P. (2024) Finally coming of age? EU foreign and security policy after Ukraine, *European security*, 33 (3), pp. 497–516.

рима, не могу свести на један узрок с обзиром на то да се ради о једном процесу са многоструким појавним облицима, у којима се узроци и последице усложњавају и укрштају. Отуда се најпре појавио појам мултипле тј. вишеструке кризе, којим се описује учесталост криза различитих врста (еколошке кризе, кризе родних односа и репродукције, миграционе кризе, кризе демократске репрезентације, политичког легитимитета и сл). Унутар тог концепта вишеструке кризе, свака је криза за себе остајала аутономна и није се могла свести на другу нити ставити у директну релацију са другом, што је чинило главну слабост тог концепта.¹⁰ Према Алексу Демировићу (Alex Demirović), такав концепт је, међутим, одговарао економским елитама савремених друштва, јер раздвајајући појединачне кризе садржински, просторно и временски и спречавајући тиме да се између њих успостави еквивалентна веза, осујећена је теоријска концептуализација кризе којом би се у питање доводио систем сам по себи. Уместо да се укаже на унутрашњу повезаност и (најчешће негативну) синергију појединачних криза, кризе само посматране једна крај друге као да представљају произвољан плуралитет појединачних криза¹¹, које су се пуким случајем догодиле у сличним временском и просторним оквирима.

Концепт поликризе у том погледу прави искорак и помаже бољем сагледавању сложености кризе са којом се суочавају савремена модерна друштва. Аутори тог концепта, Лоренц (Lawrence) и сарадници, сматрају да се о глобалној поликризи може говорити када се појединачне кризе унутар глобалног система до те мере испреплету да имају приметан негативан утицај на човечанство. Специфичност тих испреплетених криза састоји се у томе да оне својом интеракцијом доводе до веће штете него што би свака од њих проивела изолована за себе.¹² Операционализујући овај концепт, Дејвис и Хобсон (Davies and Hobson) полазили су од тога да поликризе имају неколико карактеристика које их чине различитим од других модела вишеструких криза:

- 1) *Истовременост/симултаност* која се рефлектује у више одвојених криза које се дешавају у исто време или узастопно, при чему је једна утиче на другу;
- 2) *Непредвидивост њоврајних информација* везаних за појединачне кризе, јер кризе делују како на предвидиве, тако и на неочекиване и непредвидиве начине;
- 3) *Амплификација*, јер интеракције између одвојених појединачних криза изазивају појачање ефеката, потенцијално доводећи до губитка контроле над датим ситуацијом и до панике.

10 Candeias, M. "Wenn das alte stirbt..." – Organische Krise bei Antonio Gramsci, in: "Wenn das alte stirbt..." – Die organische Krise des Finanzmarktkapitalismus, ed. Brie, M. (2013) Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, p. 14.

11 Demirović, A., Dück, J., Becker, F. and Bader, P. (eds.) (2011) *Vielfachkrise im finanzdominierten Kapitalismus*, Hamburg: VSA, p. 13. Овде цитирано према: Исто.

12 Lawrence, M., Homer-Dixon, T., Janzwood, S. et al. (2024) Global polycrisis: the causal mechanism of crisis entanglement, *Global sustainability*, 7, e6, Cambridge: Cambridge university press, pp. 1–36, овде: p. 1.

Дејвис и Хобсон истичу присуство јединствених додатних карактеристика које доприносе овој ситуационој сложености, а које укључује:

1) *Неомеђеност*, с обзиром на то да свака криза престаје да буде јасно ограничена, како у времену тако и у простору, јер се различити проблеми преливају и/или стапају једни у друге.

2) *Слојевитост* услед преклапања интереса (и забринутости) различитих интересних група у вези са сваком посебном кризом, што доводи до стварања нових, слојевитих друштвених проблема.

3) *Деловање са укритијајућим циљевима* будући да свака криза има своје карактеристике. Суочавање са једном кризом може ометати решавање друге, било кроз захтеве за оскудним ресурсима или посвећивањем пажње, било кроз конструктивна решења која су корисна за решавање једне, а штетна за решавање друге кризе.

4) Ефекат *морфизма*, којим се описује да се проблеми који се појављују синергијски спајају како би створили ситуације које су више од збира својих делова (тј. изнад збира низа криза).¹³

Како бисмо залажењем у карактеристике сваке од појединачних криза превазишли оквири овог рада, користићемо приказани теоријски модел да испитамо до које мере криза вредности и еманципаторског покрета, који су протекле четири деценије представљали окосницу савремених европских друштава и њихове прогресивности, има одлике поликризе.

Криза вредности савремених европских друштава

Посматрајући кризу савременог друштва и тиме појединачне кризе у оквиру једне целине, многе студије уочавају силазни тренд на неколико нивоа: а) политички, кроз јачање екстремно десничарског популизма, раста ауторитарних система и слабење демократије и институционалних механизма који служе контроли демократије; б) еколошки, услед све већих захтева за (зеленом) трансформацијом која не доноси жељене резултате и која почиње да изазива отпор грађана; в) економски, услед крхкости постојећих модела раста који не успевају да смање неједнакост доводећи до даљег раслојавања друштава; г) безбедносно, кроз повратак рата у Европи и Гази као непосредном европском суседству и коначно, д) вредносно, јер све наведене промене доводе у питање вишедеценијски вредносни систем који је подразумевао: стабилну демократију, недвосмислен тренд унапређења еколошке свести о ограничениости ресурса и потребе за заштитом животне средине и одрживим развојем, раст државе благостања и одсуство рата.

Ту промену, изазвану синергијом више криза, која је у периоду незнатно дужем од једне деценије у европским друштвима довела до описаног обрта немачки канцелар Олаф Шолц (Olaf Scholz), окарактерисао је као *Zeitenwende*¹⁴, означавајући

13 Davies, M. and Hobson, C. (2023) An Embarrassment of Changes: International Relations and the COVID-19 Pandemic, *Australian Journal of International Affairs* 77 (2), Taylor&Francis, pp. 150–168.

14 Scholz, O. (5. 12. 2022) Die globale Zeitenwende – Wie ein neuer Kalter Krieg in einer multi-

тиме да се једна развојна фаза европских друштава приводи крају, док се друга налази у зачећу. Свест о тој прекретници је повезана са распрострањеним порастом осећаја несигурности у погледу онога што предстоји, а истовремено постоји и несигурност у вези са оним што управо пролази, што се распада, односно што се, умереније мада не и нужно реалније речено, разлаже. Оваква кризна перцепција унутар друштава одговара и Грамшијевој дефиницији кризе, у којем старо нестаје, а ново се још није родило.

Када се погледа на последња два века и еру просветитељства, рекло би се да је криза вредности увек постојала и да је то нормалност модерне. Оно што издваја савремену кризу модерне¹⁵ и њених вредности јесте, према немачком социологу Инголфру Блидорну (*Ingolfur Blühdorn*) воља за друштвеним преображајем која се створила и проистекла из грађанских покрета 1968. године и која је доминирала нарочито седамдесетих и осамдесетих, а затим наставила да буде покретач демократских промена и носилац њених идеја све до почетка 21. века. Многа истраживања унутар европских друштава показују да грађани више не верују у идеју преображаја тим путем. Та идеја, а са њом и савремена друштва у којима је постојала вера у њу, према Блидорну постали су неодрживи.¹⁶

Уводећи појам неодрживости, Блидорн указује на промену парадигме која је обележавала не само послератни период европских друштава, него пре свега период након пада Берлинског зида, када је вера у доминацију либералних вредности до те мере била узела маха, да се говорило о крају историје (Фукујама) када ће економски и друштвени развој бити линеран, прогресиван и одржив. Међутим, избијањем финансијске и економске кризе 2007. године постало је очигледно да постојећа друштвена уређења, начин економске производње, стил живота и конзумеризам нису дуготрајно одрживи. Истовремено наступајућа криза репрезентативне демократије почела је да показује да либерална демократија не може у датом оквиру да се одржи, и да се постепено развијају нове политичке групе које њено одрживост не само да не сматрају пожељном него и активно делују у правцу њене разградње. И док је стабилност била део еманципаторског демократског поретка, а њено осигуравање део поретка, за носиоце нових идеја стабилност престаје да буде вредност сама по себи. Уместо тога ново поимање стабилности подразумева да она са једне стране не искључује облике ратних и милитаристичких сукоба на спољном, а да се са друге креира друштвена поларизација на унутрашњом нивоу. Самим тим стабилност престаје да произилази из политичке зрелости грађана и њихове демократске политичке партиципације и учешћа у доношењу одлука, већ се извор стабилности редукује на војна и технолошка средства као и на контролу средстава која по потреби генеришу друштвену поларизацију. На помолу је,

polaren Ära vermieden werden kann, in: *Foreign Affairs*.

15 Неки аутори говоре и о касној модерни или постмодерни.

16 Blühdorn, I. (2024) *Unhaltbarkeit – Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Berlin: Suhrkamp, p.18.

дакле, нови облик друштвеног уређења који са претходним обликом демократије не дели идеју отвореног друштва, еманципаторске вредности попут индивидуалног самоодређења, самоопредељења и самоостварења, нити принцип колективне демократске партиципације и плурализма.

Криза вредности која се осећа у савременим европским друштвима је, стога, иако прожета појединачним кризама, заправо погођена последицама синергије тих криза: истовременост економске, политичке и тиме повезане кризе државе благостања, изазивају несигурност, која чини да се кризе попут пандемије или рата у непосредном европском суседству, доживљавају као много већи (амплификовани) безбедносни и сигурносни ризик него да се дешавају у контексту у којем су економске и политичке прилике стабилне. Та околност затим има утицај и на политичке изборе, у којима популистичка идеологија поједностављених решења има већи шансе за успех, стварајући додатне друштвене проблеме. Истовремено, та слојевитост међусобно повезаних друштвених проблема који на различите начине погађају различите друштвене слојеве отежава решавање појединачних криза, док се проналажење решења за синергијски спојене појединачне кризе у датим околностима чини тешко остаривим.

Превазилажење кризе

По својој природи привремена, свака се друштвена криза превазилази или ескалацијом или транзицијом као новим почетку стабилности. То, међутим, не значи да су два потенцијална излаза из кризе или кроз организовану системску трансформацију друштва, кроз активизам грађана и/или политичких елита (*by design*) са једне или глобална катастрофа (*by disaster*) са друге стране.¹⁷

Савремена европска друштва, прогресивне политичке групе и вредности које су доминирале више деценија губе подршку и тај тренд се чини незаустављивим. Највећи изазов за политичке актере тих друштава предстаља прихватање да је друштвени модел који је деценијама био пожељан, сад одбачен. Политичке организације и структуре се притом неминовно суочавају са поделама на оне који не одустају од првобитних начела и сматрају да их треба прилагођавати новим околностима и на оне који мисле да оно што је некада програмски заступано сада више није одрживо и да мора да се мења, без могућности повратка на старо. То је политички и друштвени процес који захтева време и неминовно носи привремену дестабилизацију, која као таква иде у корист оним снагама којима је у интересу даља дестабилизација тренутног система. Неопходно је, међутим, тај процес различито посматрати из научне и перспективе политичког и грађанског активизма. Јер, док грађански и политички активизам с правом избегавају аргументе који

¹⁷ Становиште унутар друштвених наука, које је настало током кризе седамдесетих година 20. века. О критичком осврту на ту теорију видети: Brocchi, D. (2024) *By Disaster or by Design? Transformative Kulturpolitik: Von der Polykrise zur systematischen Nachhaltigkeit*, Wiesbaden: Springer VS.

би били лако (зло)употребљени од стране политичких противника и противника тренутног система, наука те обзире не може имати. Стога се примарним чини тражење одговора на питање, без узимања у обзир последице за активисте, како је дошло до тренутног стања и криза, и тек на основу такве анализе формулисати потенцијално одрживо решење ношено одговарајућим политички програмом, покретом и активистима.

Криза савремених демократских друштава и окретање ка ауторитарним политичким решењима не представља крај света, већ само крај једне фазе модерног друштва које се развијало од средине 20. века. Из угла еманипаторске демократске перспективе свет се урушава, при чему се оно чему су се друштва надала (процвет демократије, државе благостања и еколошких стандарда) није остварило, док оно што је створено није одрживо.¹⁸ Погрешна је и евроцентрична представа да с њеним крајем следи апокалипса и нестанак света, јер крај извесних схватања света нипошто не означава и крај самог света. Друштва се крећу ка новој модерни, која ће се у зависности од актера и региона другачије дефинисати и доживљавати. Тако за Кину нова модерна представа нови успон и глобални поредак у којем ће она играти једну од улога, ако не и централну. Такође унутар европских друштава политичке елите десне идеологије долазак нове модерне посматрају са оптимизмом, јер сматрају да је поражена зелена хегемонија и да мобилизација грађана против миграната даје прве резултате, представљајући нову наду за њихову идеологију ексклузивних друштава.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bieling, H.-J. Politische Systeme unter Transformationsdruck – soziale Desintegration und institutioneller Wandel in Westeuropa, in: *Entwicklungsprobleme des europäischen Kapitalismus*, eds. Bieling, H.-J. and Deppe, F. (1994), Marburg: Universität Marburg.
- Blühndorn, I. (2024) *Unhaltbarkeit – Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Berlin: Suhrkamp.
- Bobba, G. and Hubé, N. COVID-19 and Populism: A Sui Generis Crisis, in: *Populism and the Politicization of the COVID-19 Crisis in Europe*, eds. Bobba, G. and Hubé, N. (2021), Cham: Palgrave Macmillan.
- Brocchi, D. (2024) *By Disaster or by Design? Transformative Kulturpolitik: Von der Polykrise zur systematischen Nachhaltigkeit*, Wiesbaden: Springer VS.

18 O novim pojavnim oblicima političkih sistema i problema njihove održivosti u okviru liberalne demokratije videti i Pribičić, O. (2024) *Drugačiji svet – Tramp, Bregzit i rat u Ukrajini*, Beograd: Institut društvenih nauka i *Clio*, str. 15–42, 139–159.

- Candeias, M. “Wenn das alte stirbt...” – Organische Krise bei Antonio Gramsci, in: “*Wenn das alte stirbt...*” – *Die organische Krise des Finanzmarktkapitalismus*, ed. Brie, M. (2013) Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung.
- Davies, M. and Hobson, C. (2023) An Embarrassment of Changes: International Relations and the COVID-19 Pandemic, *Australian Journal of International Affairs* 77 (2), Oxfordshire: Taylor&Francis, pp. 150–168.
- Demirović, A., Dück, J., Becker, F. and Bader, P. (eds.) (2011) *Vielfachkrise im finanzdominierten Kapitalismus*, Hamburg: VSA.
- Funke, M., Schularick, M. and Trebsch, C. (13.9.2018) The Financial Crisis Is Still Empowering Far-Right Populists – Why the Effects Haven’t Faded, *Foreign Affairs*.
- Funke, M., Trebsch, C. and Schularick, M. (2024) Die wirtschaftlichen Folgen von Populismus, *Kiel Fokus*, 9, Kiel: Institut für Weltwirtschaft.
- Gramsci, A. (1992) *Gefängnishefte. Quaderni del carcere*, Hamburg: Argument.
- Krasteva, A. If crisis did not exist, populism would have invented them, in: *Osteuropa transformiert*, eds. Olteanu, T., Spöri, T., Jaitner, F., Asenbaum, H. (2017), Wiesbaden: Springer VS.
- Lawrence, M., Homer-Dixon, T., Janzwood, S. et al. (2024) Global polycrisis: the causal mechanism of crisis entanglement, *Global sustainability*, 7, e6, Cambridge: Cambridge university press, pp. 1–16.
- Luhmann, N. (1991) *Soziologische Aufklärung*, 1, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Milanović, B. (2021) (2020) *Kapitalismus global: Über die Zukunft des Systems, das die Welt beherrscht*, Berlin: Suhrkamp.
- Pribičević, O. (2024) *Drugačiji svet – Tramp, Bregzit i rat u Ukrajini*, Beograd: Institut društvenih nauka i Clio.
- Riddervold, M. and Riecker, P. (2024) Finally coming of age? EU foreign and security policy after Ukraine, *European security*, 33 (3), pp. 497–516.
- Schäfers, B. Krise, in: *Grundbegriffe der Soziologie*, eds. Kopp, J. and Steinbach, A. (2018) Wiesbaden: Springer VS.
- Schmidt, M. (2010) *Wörterbuch zur Politik*. Stuttgart: Kröner.
- Scholz, O. (5.12.2022) Die globale Zeitenwende – Wie ein neuer Kalter Krieg in einer multi-polaren Ära vermieden werden kann, in: *Foreign Affairs*.

Irena Ristić

Institute of Social Sciences, Belgrade

MULTIPLICITY OF CRISIS

Abstract: The crisis of contemporary European societies, which has been ongoing since the beginning of the 21st century and which has all the characteristics of an organic, multiple crisis, has similarities with previous crises of that scale but also its specificities. The aim of this scientific essay is to first show the complexity that has arisen from several parallel crises, and for this purpose, to present the theoretical concept of polycrisis which proves to be a useful analytical tool to grasp the impact of singular crises on societies, regardless of different economic systems, political organizations or geographic regions. In the second part, as one of the aspects of the crisis, the article will deal with the crisis of values and of the emancipatory movement of modern societies, which has gained on importance in the post-war period as well as political strength. However, during the second decade of the 21st century, due to the polycrisis effects, their attraction began to decline visibly.

Key words: *crisis, polycrisis, contemporary society, unsustainability*